

IDENTIFICACIÓ DE «EL CASTELLOT» DE SANT FELIU SASSERRA

per Ramon MASRAMON i NOGUERA

A. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

A un quilòmetre escàs al sud-est del poble de Sant Feliu, dins el terme municipal d'Oristà, hi ha una casa de pagès, dita «el Castellet», d'interès ben peculiar, per tal com serva encara uns vestigis ben espectaculars de construcció medieval. És més: la mateixa casa de pagès actual fou erigida sobre la planta original, sòlidament assentada sobre murs, arcades i voltes medievals. Externament, un mur d'alçària considerable i de construcció inequívocament medieval torreja alterós, entestat a suportar les inclemències de les maltempsades, en una lluita desproporcionada que l'està abocant a l'extremitud.

La veritat, però, és que fins ara ningú no ha sabut donar raó de la seva història ni tan sols de la seva condició: Un castell? Una «guàrdia» o torre d'observació? Una «domus»? Tothom hi ha dit la seva, però sempre a tall d'hipòtesi, més o menys arriscada o versemblant, però sempre indocumentada¹. Potser la teoria més divulgada era aquella segons la qual hom suposava que es tractava d'una «guàrdia», a mig camí dels castells de Tornamira i de la Cirera, des de la qual hom podia fer senyals lluminosos a l'un i a l'altre castells. Venia a ser, segons aquest parer, com un enllaç estratègic o logístic entre les dues fortificacions esmentades, erigit amb vistes a millorar la defensa de la zona.

Una altra teoria, «a priori» també plausible, però a la pràctica mancada de tota documentació, seria la de considerar-lo com la «domus» que havia de ser seu dels Tord («Turdo»), llinatge de donzells, dels quals gairebé només sabem que habitaven en aquesta zona² i poca cosa més. Aquesta hipòtesi, tal com hem dit, ha de lluitar

1. Això és, per exemple, tot el que en diuen Antoni Pladevall i Pere Català i Roca a l'obra feta en col·laboració *Els Castells Catalans* (R. Dalmau, ed., Barcelona 1973), en un peu de foto de la p. 1039 del volum IV: «En terres del Lluçanès i no lluny de St. Feliu Sasserra, però en terme d'Oristà, hi ha «el Castellet». Llegim a l'Àlbum Meravella-I (Barcelona, s.d.), p. 146, l'esment com a «Castell de St. Feliu Sasserra». Tanmateix, entenem que no és exactament així; sense, però, que puguem aportar gaire llum a la qüestió».

2. No sabem si tenien res a veure amb uns altres Tord que residien a la vall de Merlès, allà on encara avui hom en diu «la Tor», que era també seu d'un llinatge de donzells que eren batlles de Ripoll (els «de Turdo sive de Tord»).

Cfr. J. SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. I (Barcelona 1930), pp. 478-81 i 429; i vol. III (Barcelona 1950), p. 228.

de totes maneres contra la gravíssima dificultat de la indocumentació, per tal com, ara per ara, no sabem amb exactitud on residien, aquests Tord³.

B. PROPOSTA D'IDENTIFICACIÓ

B.1. La Sala de St. Feliu

Estant així les coses, creiem que estem en disposició ara d'aportar alguna llum a la qüestió. Ja fa temps que tot consultant l'arxiu particular de la Quintana d'Oristà s'esdevingué la felicitat casualitat d'anar a topiar amb un paper manuscrit, espars, mig esparcat i molt tacat, que, per la lletra, ens sembla atribuïble a l'erudit Pere Rocafort, prevere, natural de Sant Feliu de Terrassola, que visqué a la primera meitat del s. XVIII⁴, i que ja d'entrada cridà la nostra atenció, pel fet que hi observàrem el dibuix, molt elemental i esquemàtic, d'unes quantes cases que venien a ser la representació gràfica de diversos llinatges de la nostra terra. Al final d'aquests dibuixos es llegia el següent: «... *totas las quals son sparsim en lo llibre qual fou extret de un llibre antich privat que era en la casa del mas Sala de Gayà, y fou copiat ab autoritat del Ordinari, qui lay devia posar a 19 Janer 1362 y posarhi son sello qual no s'hi troba. Las casa empero, que en dit llibre estavan pintadas en forma de Castells, Torras o Casas fortas son las següents...*». I tot seguit fa l'enumeració de divuit d'aquestes cases fortificades, entre les quals esmenta la de «la Sala de St. Feliu».

Ens va semblar important la notícia, ja que fins llavors no teníem altra referència documental sobre l'existència d'alguna fortificació al terme de Sant Feliu Sasserra que no fos la del castell de la Cirera i de seguida pensàrem en la possibilitat que es tractés de «el Castellot».

Obviament, la primera cosa a fer era la d'assegurar-se que es tractava efectivament de Sant Feliu Sasserra i no de cap altre Sant Feliu, cosa que ens fou molt fàcil per dues raons: primerament, allà on s'esmentava «la Sala de St. Feliu» es

3. Últimament hem trobat a l'arxiu particular de Montserrat Herms, vda. de Vilarmau, de Prats de Lluçanès, un document, còpia de la venda del delme de Sant Boi operada l'any 1428, on llegim: «...*ego Bernardus de Turdo Domicellus Dominus Castri de Cirera vicariae Bagiarum filius Venerabilis Bernardi de Turdo q.º Domicelli Domini dicti castri et Domina Beatricis q.º eius uxoris laudamus...*». De fet, ens innova un detall important que també desconexíem: els Tord eren els senyors del castell de la Cirera; però d'aquí no podem inferir que necessàriament hi habitessin ni que la «domus sive castri de Turdo» (citada pels autors de *Els Castells Catalans*, v.IV, p. 1048) sigui resolutivament aquest castell de la Cirera.

4. A la Quintana d'Oristà es conserva encara força documentació de l'il·lustrat Pere Rocafort (+ 11-9-1752). Així, alt per alt, el que en queda podria ser destriat en dos cossos: papers esparsos (de temàtica molt diversa, però molts que fan referència a Sant Feliu de Terrassola) i llibres manuscrits. De paper n'hi ha força, però desordenat i en males condicions. Quant a llibres, n'hi ha cinc de ben interessants: un de monogràfic sobre la Sala de Gaià; un altre sobre Salelles d'Oristà; un de numerat (el V^è), no foliat, que conté entre altres matèries, un esbós d'episcopologi i tot un reguitzell de registres procedents d'arxius parroquials diversos; un altre de numerat (el VI^è), amb moltes anotacions genealògiques, que dóna la impressió de ser una preparació del següent, el VII^è, foliat i que conté una bona munió de referències genealògiques de famílies del Lluçanès i la Plana de Vic. La numeració d'aquests llibres fa pensar que se n'han perdut d'altres.

parlava també d'altres fortificacions del Lluçanès (podríem dir que la situació de context afavoria a bastament aquesta interpretació); segonament —i això era concloent—, en el mateix indret, més avall, en un tros molt tacat del manuscrit, llegírem diverses referències a «lo hereu de la Sala de St. Feliu Çaserra».

Fins aquí, doncs, el que sabíem és que a Sant Feliu Sasserra, a més del castell de la Círrera, almenys des del 1362 i, com veurem, des d'abans i tot, hi havia un «castell», «torre» o «casa forta» que es deia la Sala. Es tractava, tot seguit, de comprovar si aquest topònim encara existia dins el terme i, després, de veure si en trobàvem més referències documentals.

La veritat és, però, que avui dia no hi ha cap casa de pagès a Sant Feliu amb aquest nom. La Sala més pròxima l'hauríem d'anar a cercar a la zona de Relat, la Salasatana, l'emplaçament de la qual encara és conegut per la gent gran de l'indret i que, per les notícies documentals que en tenim, de cap manera no hem de confondre amb el topònim objecte del nostre estudi.

B.2. La Sala, una batllia de Ripoll

Sortosament, sobre aquesta Sala de Sant Feliu hem trobat una vintena de referències documentals que ens n'augmenten la informació. Així, sabem que estava ubicada dins el terme del castell de Tornamira⁵ i que era una batllia del Paborde de Palau, del monestir de Ripoll: A 8 dels idus de desembre del 1330, en Pere de Sala de Borredà, de la parròquia de Sant Feliu Sasserra, dóna la seva casa de Sala de Sant Feliu «i la batllia de la dita casa al seu germà Guillem çà Sala, per serveis de ell rebuts»⁶. Per altra banda, al foli 66 del Registre del Paborde de Palau⁷ llegim, un cop feta l'enumeració d'uns quants hereus del Lluçanès, «...tots els sobredits són de les batllies de la Sala de St. Feliu Sasserra i de Condamina».

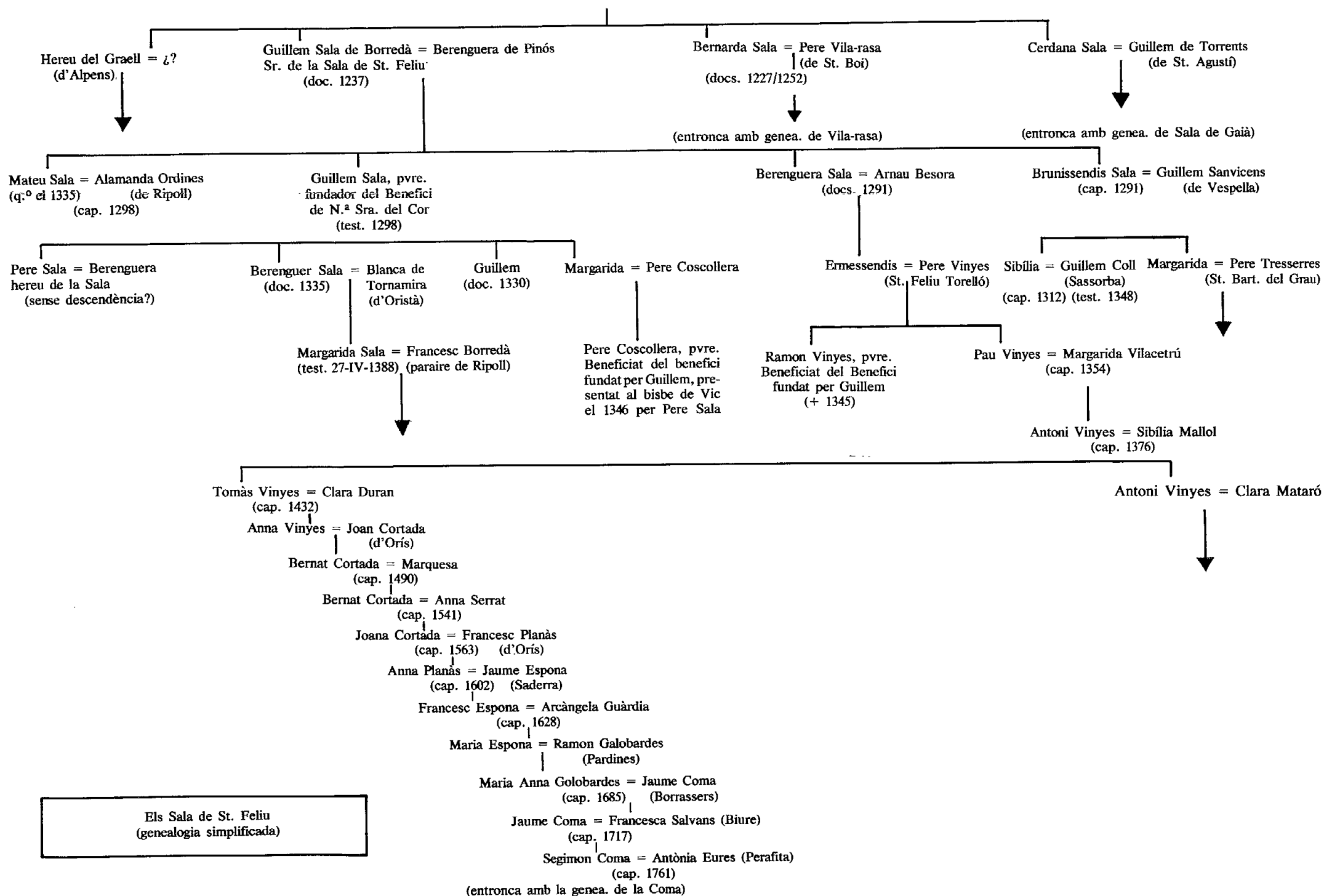
És a dir que la Sala de Sant Feliu era una de les sis batllies que el Paborde de Palau del monestir de Ripoll tenia al Lluçanès: Vilatamar, a Sant Martí d'Albars; la Salasatana, al Relat; la Coromina, a Oristà; la Sala, a Sant Feliu Sasserra; la Sala, a Sora i la de Sant Genís de Pi, de la qual no coneixem el nom (Les pertinences ripolleses de la vall de Merlès no depenien de la Pabordia de Palau, sinó de la de Berga).

Recapitem. Pel que acabem d'exposar, ens trobàvem amb una «domus» que apareix documentada (pobrament, val a dir-ho) a Sant Feliu com a una batllia del monestir de Ripoll, dita la Sala. I, deixant a part els documents, la veritat és que a Sant Feliu Sasserra hi ha les restes —prou imponents encara— d'una casa forta o d'un castell que, curiosament, fins ara hom no en coneixia la identitat. Només aquesta coincidència de fets, documentals i reals, ens portà a creure que «el Castellot» de Sant Feliu podia ser perfectament aquesta batllia. I això per dues raons. Primera: on seria, doncs, aquesta batllia fortificada? (Unes ruïnes, per insignificants que fossin, gairebé segur que en quedarien). Segona: què serien, si no, aquestes restes medievals de Sant Feliu? De la «domus» de Tord, ara per ara, no en

5. Arx. de la Quintana d'Oristà, llibre V de P. Rocafort, no foliat. (Còpia d'una nota del 1265, que pertanyia a l'escribania púb. de Vic, man. de 1271-75).

6. Íd., llibre V, regesta 534.

7. Arxiu Episcopal de Vic.

sabem absolutament res. Pel que diem a la nota 3 potser ens podríem atrevir a identificar-la amb el castell de la Cirera, però sempre conscients que és una hipòtesi sense cap base documental; quant a la possibilitat que es tractés d'una «guàrdia» o torre d'observació, no concorda pas gens ni mica amb les notícies que tenim d'aquestes fortificacions, sempre molt més simples que no pas la que les restes de «el Castellot» de Sant Feliu deixen entreveure.

B.3. *L'hereu de la Coma de Borrassers, amo de la Sala*

La gran dificultat, certament, era aquesta: identificar «el Castellot» de Sant Feliu amb la Sala i creiem que la resposta a aquest interrogant ens la dona aquesta anotació de l'il·lustrat Pere Rocafort: «*Guillem Sala de Borredà ab son testament rebut en poder de Bnguer. Basil scriva jurat tenint lo lloch de Ugon de Cardona nott. de Vich a 17 de las calendas de nov. de 1298 anomena germà à Mateu de Sala y funda lo Benefici de la invocacio y en lo altar de nostra Sra. del Cor en la Seu de Vich y dexta lo patronat actiu heredi loci de Sala de la Parra. de St. Feliu Çacerra qual deu presentar Presbitero de genere dicti Fundatoris y en defecte de est deu presentar clerico de genere suo y en defecte de est a sacerdos de genere suo. Es patro en 1752 lo Coma de Borraces com a possehint lo mas Sala de St. Feliu ÇaSerra*»⁸ I encara: «*Proces de 1686 entre Joan St. Vicens pre., Joan Baptista Soler Moner y Felix Sala sobre lo Benefici de Nra. Sra. del Cor per Guillem Sala fundat. Es patro Coma de Borraces com a possehint lo mas Sala de St. Feliu Çacerra*»⁹.

És a dir que el segle XVII l'hereu de la Coma apareix amo de la Sala, que ha arribat a les seves mans en raó del seu matrimoni amb Maria Anna Golobardes, filla de Ramon i de Maria, celebrat l'any 1685. L'esmentada Maria Anna havia heretat la Sala per raó de pubillatge (vegeu l'arbre genealògic adjunt). Sortosament ens ha estat possible de comprovar aquesta informació, ja que en un altre document, de procedència ben diversa, llegim: «*Guillem Sala de Borredà, Rector altaris Sti. Felicis siti in vicensi Ecclesia, ab son test. en la escrivania de Vich 17 cal. Nov. 1298 fundà lo dit benefici. Deixà lo patronat al hereu de la casa del mas Sala de la parra. de St. Feliu Saserra, qui avuy poseheix lo hereu del mas Coma de la parra. de S. Christofol de Borracés, sufraganea de Llussa*»¹⁰.

I aquí ve una «coincidència» que creiem concloent: a finals del segle XVII l'amo de la Sala de Sant Feliu Sasserra era l'hereu de la Coma de Borrassers i encara avui dia l'amo de «el Castellot» de Sant Feliu és... l'hereu de la Coma de Borrassers¹¹.

Al nostre parer, això és més que casual, però aportem encara una citació textual que creiem del tot resolutiva: «*B. de S. Maria Madalena p. Guillem de Vilarrasa, clergue. És Patró Coma de Borracés com a possehint lo mas Sala ~~Castell~~ [sic] de St. Feliu Çasserra y lo Capítol per la Tesoreria. Lo instit. als 3 de Janer 1304 en la esnia. en un llib. de testaments n.º 207, val 19 11. 18 s. Demana Prl. proxímió*»¹².

8. Arxiu de la Quintana d'Oristà, llibre VII, f. 33.

9. Id., id., últim foli.

10. Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, Llibre de línies-III, f. 19.

11. Posats en contacte amb el Sr. Jesús Coma, amo de la Coma de Borrassers, ens ha confirmat que la propietat de «el Castellot» els ve efectivament per herència i no per compra. Ens comentà que, per transmissió oral dels seus avis, sempre havia sentit a dir que «el Castellot» era una de les propietats més velles del patrimoni de la Coma de Borrassers.

12. Arx. Quintana d'Oristà, Ll. V. de P. Rocafort, no foliat.

És a dir que, per si no n'hi hagués prou amb la coincidència de propietari entre «la Sala» i «el Castelló», trobem identificats documentalment «la Sala» amb el «Castell» de Sant Feliu Sasserra en aquest document citat. Per a nosaltres això ja és definitiu i creiem arribat el moment d'afirmar que les restes medievals de «el Castelló» de Sant Feliu no són altra cosa que les restes de «la Sala», batllia del Paborde de Palau del monestir de Ripoll, fortificada a l'estil de la «domus et castrum» de Vilatamar, també batllia de Ripoll al terme de Sant Martí d'Albars.

C. LA CASA I EL LLINATGE

Val a dir que, pel tipus d'aparell de les restes medievals de «el Castelló» (és a dir, de «la Sala»), creiem que es tracta d'una construcció de finals del segle XII, les dimensions originals de la qual havien de ser considerabilíssimes. Avui dia en resta, a més dels baixos de la casa actual, una part de paret que fins fa poc temps impressionava per la seva alçada i que, malhauradament, el dissabte a sobre del dia de Sant Joan del 1981 es mig esfondrà, a mitja nit, després d'una pluja persistent. Com hem dit, en bona mesura la casa actual està erigida sobre la planta de l'edifici medieval.

Quant al llinatge, no volem pas entrar en profunditats sobre el seu arbre genealògic, perquè és complexíssim i, al moment present, només en podríem oferir unes notes encara massa desarticulades. Presentem, això sí, la línia directa dels hereus fins a entroncar amb la família Coma de Borrassers, a finals del segle XVII^{12bis}.

Només a tall de resum direm que el primer Sala que ens surt documentat és un tal «Guillem de Sala» (en altres documents surt esmentat «Guillem Sala de Borredà»), que signa com a testimoni d'una absolució operada pel Paborde de Desembre de la Seu de Vic l'any 1237¹³. Aquest personatge era senyor de la Sala de Sant Feliu i estava maridat amb Berenguera de Pinós. Fou pare de Mateu, de Guillem (que fundà el benefici de Nostra Senyora del Cor a la Seu de Vic, l'any 1298), de Berenguera i de Brunissendis (vegeu l'arbre genealògic). La descendència d'aquesta germandat s'anà estenent per les comarques del Lluçanès i de la Plana de Vic, de tal manera que durant la baixa Edat Medieval i tota la Moderna veiem la seva genealogia entroncada amb un bon pilot de cases dels voltants. Quant a les lluçaneses, podem citar les següents: Vila-rasa de Sant Boi, Graell d'Alpens, Torrents de Sant Agustí, Tornamira d'Oristà, Quintana d'Oristà, Sella d'Oristà, Tresserres de Sant Bartomeu, Devesa d'Olost, Santsalvador de Serradellops, Canelles de Borrassers, Bertrams de Sant Boi, Vilar de Sant Boi, Golobardes de Pardines, Codines de Sant Boi, Puig de Perafita, Riera d'Olost, Coma de Borrassers, Eures de Perafita, Puigrafagut de Santa

12 bis. Les dades que coneixem de la genealogia en qüestió, les hem poudes de les fonts següents:

Arxiu Cúria Fumada de Vic, Llibre de línies-I, f. 216.

Íd., íd., f. 19, 19, 20, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 44, 46 i 46.

Arxiu de la Quintana d'Oristà, llibre V de P. Rocafort, no foliat.

Íd., llibre VI de P. Rocafort, no foliat.

Íd., llibre VII de P. Rocafort, f. 33 i següents.

Arxiu par. de Múnter, Llibre de genealogies, f. 60 i 82.

13. Arxiu Capítular de Vic, calaix 24, lligall 8.

Creu de Jutglars... D'entre les famílies de fora de la comarca lluçanesa, podem esmentar la Sala de Gaià, Vinyes de Sant Feliu de Torelló, Coll de Sassorba, Oms de Gurb, Caselles de Sant Hipòlit, Coromina de Manlleu, Cortada d'Orís, Puig de Gurb, Planes del Brull, Sanvicens de Vespella, Desvilar de Sant Bartomeu Sesgorgues, Jurdi de Vic, Salvans de Biure, Mercadal d'Avià, Rovira de Muntanyola, Rocafort de Muntanyola, etc.

D. LES SENYORIES ALODIALS DE SANT FELIU

El Paborde de Palau del monestir de Ripoll no era ni l'únic ni el més important dels senyors alodials de Sant Feliu. I, segurament, la mateixa batllia de la Sala, que intuïm ferrenya i monumental —només cal visitar les restes que ens n'han arribat— no devia pas desentonar de moltes altres paguesies també centenàries que particularitzaven un indret ben poblat des de temps immemorials. En concret, el terme de Sant Feliu se'l repartien, a la baixa Edat Medieval, aquests senyors alodials:

- el prior del monestir de Lluçà,
- el paborde de Palau del monestir de Ripoll,
- el cambrer del monestir de l'Estany,
- el sagristà del monestir de Lluçà,
- el baró del castell de Lluçà (el baró del Lluçanès),
- l'abat del monestir de la Portella,
- el paborde de Desembre de la seu de Vic.

El prior del monestir de Santa Maria de Lluçà era el que hi tenia més propietats: Arnaus (en indivís amb el sagristà del mateix monestir), Argilers, Borrell, Badia, Canet, Comesòlives, Collabassa, Fontanelles, Graell (que tenia adscrit el mas Vall), Poses, Pedragosa, Puig (que tenia adscrits els masos Casanova i Maiolasses), Relat (en indivís amb el sagristà del monestir), Serra, Torrabruna, Vilar (segurament «el Pilar» actual)¹⁴.

El paborde de Palau, molt poderós a la zona pròxima de Relat, tenia aquí també alguns masos, però sobretot hi posseïa peces de terra esparses: La Sala (batllia), Suartera, Badia (fins al s. XIII; després passa a Lluçà)... i honors diversos, entre els quals, «el camp del Graell» (a la Pedragosa), «les feixes d'en Prats» (a Comes Vertides), «la coma de Fruja» (a Comes Vertides), «Carcassena» (a Roca de Centes), «Saurina» —després dita «Serradal»— (a Comes Vertides)...etc.¹⁵. Els Sala eren també batlles de cases i propietats allunyades de Sant Feliu¹⁶.

El monestir de l'Estany, que tenia moltes possessions a la banda de Gaià, també era senyor d'algun mas de Sant Feliu: Comes Vertides, Codina, Vila, Roca de Centes... i multitud de peces de terra¹⁷.

14. Arx. Episc. de Vic, anotacions de F. Mirambell i Giol, glossades pel canonge Ripoll a «Varios-4», f. 229 i següents.

15. Arx. Episc. de Vic, Registre del Paborde de Palau, f. 43, 66, 80, 83.

Arx. particular de Vallgatina (Oristà), manual de Comes Vertides i pergami del 1569.

16. Arx. Episc. de Vic, Registre del Paborde de Palau, f. 80. Consta que Pere de Sala fa debitori d'onze lliures barc. a favor del Paborde de Palau per uns enfrontaments que tenien per raó «dels molins de Apilia, en la ribera Gavarresa, que eren de la Pabordia de Palau».

17. Arx. part. de Vallgatina (Oristà), manual de Comes Vertides.

La sagristia de Lluçà hi posseïa també alguns béns per satisfer l'ofici particular del sagristà: Arnaus (en indivís amb el prior), Clapers (avui dia només se'n conserva el topònim) i Relat (en indivís amb el prior)¹⁸.

Els béns del baró ens són desconeguts. Potser tardanament senyorejà el mas Badia, vist que a finals del s. XVI apareix sempre aquest mas en les escriptures de compra i venda del castell de Lluçà. Quant a la Portella, a finals del s. XIV (1379) ens consta documentalment que uns camps de Comes Vertides pertanyien a aquest abadiat¹⁹. Pel que fa a la seu de Vic, tan poderosa a Sant Boi, Prats i Olost, aquí posseïa ben poca cosa, que al moment present només podem concretar en uns honors que Pere Clapers, de la parròquia de Sant Julià de la Cirera, posseïa entre les pertinences del mas Collabassa²⁰.

Per últim, com a molts d'altres indrets, hi havia també algun camperol aloer, ja cap a finals de l'època medieval, que configurava una classe benestant, sovint amb alguna titulació fins i tot, que l'adscrivia a la noblesa. No sabem si hem de considerar ben bé així la dinastia dels Tord, dels quals sabem que, a més de senyorejar el castell de la Cirera, posseïen el mas Cantapassers d'Oristà en indivís amb Ripoll²¹; i la dels Pedrós, ubicats a la parròquia de Sant Amanç, que posseïen també algunes terres de la propietat de Comes Vertides²².

Ramon MASRAMON i NOGUERA
C. Providència, 41, 2on.
MANRESA

18. Íd. nota 14.

19. Íd. nota 17.

20. Arx. Cap. de Vic, cal. 24, Capbreu de la Pabordia del Mes de Desembre, f. 71.

21. Arx. Episc. de Vic, Registre del Paborde de Palau, f. 66.

22. Íd. nota 17.